

УДК 328.185:330.828.6

В.О. Пелішенко

ПРОБЛЕМНЕ ПОЛЕ КОРУПЦІЇ У ПОЛІТИЧНІЙ**СПАДЩИНІ МАКСА ВЕБЕРА**

У статті розглядається проблемне поле корупції крізь призму поєднання теоретико-методологічних та політико-практичних аспектів наукової спадщини М. Вебера. Увага акцентується на аналізі основних положень моделі бюрократії, концепції політичного лідерства та теорії раціональності відомого німецького дослідника.

Ключові слова: корупція, бюрократія, політик, лідер, керівник, клептократія.

В статье рассматривается проблемное поле коррупции сквозь призму объединения теоретико-методологических и политико-практических аспектов научного наследия М. Вебера. Внимание акцентируется на анализе основных положений модели бюрократии, концепции политического лидерства и теории рациональности известного немецкого исследователя.

Ключевые слова: коррупция, бюрократия, политик, лидер, руководитель, клептократия.

In the article the problem field of corruption through a prism of consolidation of theoretical and methodological and political and practical aspects of a scientific heritage of M. Weber is considered. The attention is accented on the analysis of substantive provisions of model of bureaucracy, the concept of political leadership and the theory of rationality of the known German researcher.

Key words: corruption, bureaucracy, the politician, the leader, the head, a kleptocracy.

Постановка проблеми. Корупція в Україні є загрозою номер один, її політична складова впливає на руйнування легітимної політичної влади, підриває дію права, сприяє криміналізації суспільства, впливає на «виключення» частини суспільства з соціального життя. Боротьба з корупцією в Україні, широка політична кампанія антикорупційних дій уряду, зміни у свідомості пересічних громадян по відношенню до високопосадовців-корупціонерів змушують звернутись до теоретичного спадку М. Вебера.

Вагомий теоретичний спадок політолога, а саме його теорія раціонально-ефективної бюрократії дозволяє проаналізувати співвідношення діяльності держапарату з рівнем корумпованості країни, особливості взаємовідносин високопосадовців з пересічними громадянами, методи використання індивідом державних інституцій у своїх корисливих цілях.

Аналіз актуальних досліджень. Дослідженнями різних аспектів теоретичної спадщини М. Вебера (від теорії раціональності до концепції політичного лідерства) представлені у працях досить великої групи вчених як в західних країнах (Р. Бендікса, Й. Вейса, Х.-Г. Гадамера, В. Моммзена, М. Кунінського, Дж. Рітцера та ін.), так й на теренах пострадянського простору (В. Бебика, . Гайденко, Ю. Давидова, Л. Іоніна, Б. Личка, О. Патрушева та інш.).

Однак, слід зазначити, що в контексті розгляду науково-творчої спадщини німецького вченого саме проблеми корупції ще не були предметом окремого комплексного дослідження.

Відтак, мета статті – розглянути проблемне поле корупції крізь призму поєднання теоретико-методологічних та політико-практичних аспектів наукової спадщини М. Вебера.

Виклад основного матеріалу. Модель бюрократичного управління М. Вебера визнана світовим науковим середовищем. Вважається, що М. Вебер першим застосував функціональний підхід до аналізу корупції, зазначивши при цьому, що вона функціональна та допустима, підсилює позицію політичних еліт, які сприяють реформуванню суспільства. Функціональний погляд на корупцію пояснюється її інституціональним характером. У руслі цього напрямку сучасні дослідники вважають, що корупцію необхідно розглядати як політичний інститут, який характеризується стійким типом політичної поведінки, що проявляється у визначеній системі колективних дій, яка завдає «правила гри» для владних еліт, визначає рамки взаємодії держави та груп інтересів.

Таким чином, політична корупція представляє неформальне інституціональне середовище, «чорний ринок» економічних, адміністративних, інформаційних ресурсів, на якому владні еліти взаємодіють між собою та іншими структурами суспільства [8, с. 107].

За думкою М. Вебера, організована система управління державою та великим бізнесом є найбільш бездоганною «в сенсі точності, постійності,

дисципліни, надійності, інтенсивності та екстенсивності праці, у його формально універсальній пристосованості до любых задач...Бюрократичне правління означає панування знання – в цьому міститься його специфічна раціональна основа» [9, с. 69].

М. Вебер визнає ефективність бюрократії, підкреслюючи раціональність або політичний професіоналізм бюрократії як апарату влади, головними рисами якої є: високий рівень дисципліни та кваліфікації, відповідальність, почуття обов'язку неупередженість при виконанні службових обов'язків та відсутність індивідуальності, підкорення інтересам організації. Бюрократія формує модель ієрархії, де чиновники нижчих рангів підкорюються та виконують всі вказівки чиновників вищого рангу. Всі члени бюрократичної ієрархії повинні підкорюватися тільки неособистому порядку, встановленому законом, технічними правилами та іншими нормами [9, с. 65–84].

Але здійснюючи свої владні функції бюрократія турбується перш за все за свої інтереси, тому питання громадян та бізнесу можуть вирішуватись шляхом корупційної складової. Бюрократія намагається отримати свою ренту в різних галузях діяльності, починаючи від реєстрації та ліцензування тих або інших видів бізнесу, постійних перевірок його діяльності різними інстанціями та закінчуючи руйнуванням безкоштовної медицини та освіти, з поступовим введенням плати за них для всіх громадян без виключення [10, с. 74].

Український дослідник А.В. Длугопольський вважає, що політична рента пов'язана з використанням владних повноважень в економіці та обмеженням конкуренції. Вчений підкреслює, що конкуренція при цьому переноситься з економічної сфери в політичну, а супутні додаткові затрати скеровані не на удосконалення існуючих благ, а на політичну діяльність: фінансування політичних партій, лобіювання, підкуп, хабар [7, с. 15].

Таким чином, бюрократія постійно породжує та відтворює корупцію на всіх рівнях влади. М. Вебер стверджує, що у підлеглого завжди присутній

хоча б мінімальний інтерес як один з необхідних мотивів підкорення навіть в авторитарних державах [3, с. 98–101].

Корупцію, М. Вебер розглядав у широкому сенсі, не ототожнюючи її з підкупами та продажністю. Інтерес представляє виділення М. Вебером корупції «партійно-політичного характеру», коли партійними лідерами за вірну службу роздаються посади у партіях, товариствах, газетах, лікарняних касах [4, с. 30].

У політичній теорії М. Вебера розглядається генеза «*homoeconomicus*», при цьому особливо підкреслюється ступінь економічної раціональності, тобто німецький вчений пов'язує визначений тип капіталізму (промисловий капіталізм) з феноменом раціональності. У всіх своїх роботах, присвячених аналізу капіталізму та капіталістичної ментальності, М. Вебер послідовно проводить думку про те, що сам по собі потяг до отримання грошей ще не називається відмінною ознакою капіталістичного духу [12, с. 5].

Необхідно розрізняти форми «наживи», за якими знаходяться дві моделі соціальної поведінки людей в економічній сфері. А потяг до наживи не є рисою тільки капіталізму, це риса людської природи. Німецький теоретик називає головні пункти економічної діяльності.

Перша ознака економічної раціональності полягає за М. Вебером у контролі за діяльністю робітників. Друга – у координації виробництва та збуту. Третя – полягає у ініціативі або активному маркетингу. Четверта – у результатах аналізу попиту та загальної ситуації на ринку. П'ята ознака, паралельно з аналізом ситуації на ринку він знижує ціни та впроваджує капіталістичний принцип «низькі ціни, високий оборот» [13, с. 57].

Наведена німецьким мислителем генеза економічної раціональності пропонує головні риси *homoeconomicus* – це контроль, координація, ініціатива, аналіз та цінова політика, яка коливається. Ці риси характеризують роботу економічного принципу та генезу економічної раціональності, яка неможлива без принципу максимальної раціональності. Можливо, на сучасному рівні максимальна раціональність *homoeconomicus*

проявляється у корупційних схемах та відкатах, тобто бюрократ, будучи корупціонером максимально використовує своє службове положення для отримання максимальної політичної ренти. Для сучасного *homoeconomicus* залізні правила боротьби за економічне виживання нав'язує економічна система, а їх невиконання повністю дискваліфікує індивіда як агента ринку [13, с. 56].

У своїх науково-теоретичних розробках М. Вебер розглядає дві моделі соціальної поведінки *homoeconomicus*: ірраціонально-авантюрну модель та раціональну. Ірраціонально-авантюрна модель характерна для торговців, спекулянтів, лихварів, представників фінансово-торгового капіталу, які намагаються робити гроші без виробництва товарів. Ця модель не вимагає високих моральних якостей, вона приписує надіятися на щасливий випадок, вдачу, хитрість, змушує керуватися імморальними правилами. Ця ж модель не виключає ставки на насилля, воїнські акції, морський розбій, використання праці рабів та інших, їм подібних засобів, які відрізняються безцеремонністю, агресивністю, правовим нігілізмом. Друга модель – раціональна. Вона виникла в Європі в епоху Реформації. Тоді для багатьох прихильників протестантської віри праця почала отримувати релігійний сенс. Вони були впевнені, що Богу угодно, щоб людина багато та чесно працювала, і вже не надіялися на щасливий випадок, а на раціонально організовану, систематичну працю з виробництва товарів. Саме ці настрої М. Вебер назвав «духом капіталізму», який вимагає ціле-раціональної організації всього життя, поміркованого прагматизму, який не дозволяє широко та бездумно витратити гроші [1, с. 118–119]. Наведені класиком моделі економічної поведінки дозволяють охарактеризувати особливості економічної поведінки, демонструють дію структур економічної раціональності на практиці, відкривають завісу економічної культури.

З визначенням М. Вебера співзвучно визначення *homo economicus* П. Сорокіна, який вважав, *homoeconomicus* суцільно економічною сутністю, яка керується економічним інтересом та утилізованою раціональністю, що

призводить до повного виключення неекономічних релігійних вірувань та неутилізованих моральних переконань антиегоїстичного альтруїзму та художніх цінностей, які не приносять прибутків, нераціональних звичаїв та ірраціональних пристрастей [14, с. 20].

Сучасне соціальне життя демонструє багатовекторність та широкий спектр економічної поведінки, які виходять за рамки релігії та національності. Разом з тим, головним для теоретика є визначення типів панування або можливість апарату управління підтримувати свою владу шляхом застосування фізичного, психологічного насилля чи загроз. Теоретик виділяє два типи панування: через констеляцію інтересів (чистим типом яких виступає монополістичне панування на ринку) та через владний авторитет (командної влади) [3, с. 99].

Аналіз особливостей економічної поведінки чиновника – корупціонера має велике значення, тому що модель становлення особистості клептократа, ми розглядаємо на межі політологічного та економічного підходів. Визначення поняття *homoeconomicus* важливе для з'ясування становлення клептократичного режиму, тому що воно містить в собі специфіку економічної діяльності людини в історичній перспективі. На це вказував М.Вебер в своїй праці «Політика як натхнення та професія»: «керівник політикою може отримати характер «підприємця», як кондотьєр або орендатор, або покупець посади в минулому, або як американський бос, який розцінює свої витрати як капіталовкладення, з яких він, користуючись своїм впливом, може здобути прибуток» [5, с. 12]. Скоріш за все в особі чиновника – клептократа переплітаються якості *homopoliticus* (Р.Дарендорф) та *homoeconomicus* (М. Вебер, П. Сорокін, Є. Суїменко, Г. Єфременко), тільки комбінація таких якостей надає можливість для клептократичних проявів; при чому посада клептократа повинна мати високий статус; у чиновників нижчих щаблів можливості для клептократичних проявів мінімальні. Якщо вони і належать до корупційних схем, то більшою мірою за підтримки покровителів – високопосадовців.

Основу поведінки клептократа – корупціонера складають злочинні дії, які за визначенням М.Вебера є «класичною» соціальною дією. Вона включає:

1) факт фізичної дії (матеріальна складова злочину), або бездіяльності, яка може мати шкідливі наслідки;

2) осмислення дії, той чи інший рівень раціоналізації поведінки, отже, наявність мотивів, цілей, планів, засобів, аналізу результатів тощо;

3) орієнтацію на соціальне середовище, дії та очікування інших людей.

Злочин таким чином, завжди відбувається як соціальна дія, він вплітається у тканину суспільних стосунків і ігнорувати цей факт не можна [11, с. 156].

Ознакою злочинної дії, за М.Вебером, є порушення злочинником установленого порядку. Серед кількох видів соціальної поведінки, поряд з суспільно-спрямованими діями та діями, які «зумовлені усупільненням», М. Вебер виділяє ненормативні дії, які в свою чергу поділяє на два підвиди. «Поведінку «злодія» і «шахрая», – зазначає німецький соціолог, – ми визначаємо як таку, що (суб'єктивно) суперечить «встановленому порядку» суспільної дії, а ті дії, які за своєю інтенцією суб'єктивно орієнтовані на цей порядок, але водночас відхиляються від усередненого тлумачення його правил, як об'єктивно «ненормативні»» [11, с. 156].

У праці «Політика як покликання та професія» М. Вебер вказував на загрози формування клептократичного політичного режиму, він писав «якщо державою або партією керують люди, які (в економічному сенсі слова) живуть виключно для політики, а не за рахунок політики, то це неодмінно означає «плутократичне рекрутування політичних керівних шарів» [6, с. 10–11].

А. Бистрова та М. Сільвестрос коротко сформулювали думку М. Вебера щодо сутності явища «бос та його організація», тобто це – субститут бюрократії у політичній культурі демократії, яка розвивається [5, с. 87]. Разом з тим процеси бюрократизації, теоретик пов'язує із «зростанням кількості посад та запитом на такі посади. як форми специфічно

гарантованого забезпечення; зазначена тенденція посилюється для всіх партій, а вони в більшій мірі стають засобом забезпечення для своїх прихильників» [6, с. 12].

Далі М. Вебер зазначає, що з часом «керівник політикою» отримує риси підприємця та порівнює його з американським босом, який «розцінює свої витрати як капіталовкладення, з яких він, використовуючи свій вплив, зможе здобути дохід» [6, с. 12].

Далі теоретик задає питання, що таке є бос? Та надає відповідь «політичний капіталістичний підприємець» [6, с. 36]. Бос необхідний для партії, тому що він її матеріально забезпечує. Забезпечення партії відбувається шляхом членських внесків та через обкладання чиновників, які отримали посади податком. Фінансування партії відбувається завдяки хабарам, поблажливість боса за порушення законів, оплачується окремо. М. Вебер стверджує, що бос необхідний для отримання грошей від фінансових магнатів, які не дадуть гроші просто партійному чиновнику або пересічній людині. Бос працює в тіні, влада його цікавить як джерело грошей, але він може працювати і заради влади. Найбільше його цікавить роздача посад, яка відбувається в залежності від заслуг перед партією. «Але за гроші, – стверджує М. Вебер, – часто можна отримати більше, і для кожної посади існує визначена такса...» [6, с. 38]. Таким чином, М. Вебер говорить про партійне підприємство, «ціллю якого є виключно досягнення прибутків через політичне панування» [6, с. 38]. По мірі проведення реформи державної громадянської служби в США «дилетантське управління чиновників, яке супроводжувалося владою босів, замінюється професійним бюрократичним управлінням, коли посади займають чиновники з університетською освітою, непідкупні та ті, які знають своє діло» [5, с. 87]. М. Вебер вдало застосував методологію функціонального підходу до аналізу витоків клептократії, яка базується на корупції.

Німецького вченого часто критикують за висновки про функціональність корупції, яка прискорює зміни в суспільстві та посилює

позицію еліт. Висновки М. Вебера про функціональність корупції за умов, що вона підсилює позицію еліт є спірними до нашого часу. Дослідження функціональних зв'язків між соціальними системами перспективне та необхідне для пояснення явища клептократії, воно дозволяє розкрити механізм відтворення цього явища. Схема влади Т. Парсонса як і М. Вебера передбачає два рівня дослідження: влада як сила, могутність та її інституціональний аспект, авторитет. Якщо для Т. Парсонса важливий нормативний аспект процесу впровадження легітимності, то для М. Вебера головним є забезпечення віри у легітимність політичного режиму діючим суб'єктом. За умови легітимності порядку, індивід в обох концепціях повинен добровільно підкорюватися існуючому режиму, оскільки він вважається як раціонально – діючий суб'єкт [3, с. 100].

Схема влади М. Вебера та Т. Парсонса важлива для пояснення механізму становлення клептократичного режиму адже він має легітимний характер. В. Бачінін прийшов до висновку, що злочини «дозволяють окремим категоріям суб'єктів реалізовувати свої трансгресивні нахили» – подорожі, спорт, політика, сфера конкуренції у економіці, творчості. Але водночас існує і галузь трансгресивного резерву або ціннісного ар'єргарду з набором видів діяльності для суб'єктів, які не знайшли себе у позитивних творчих заняттях. Рухомі потребами у самоствердженні, у гострих відчуттях, духом авантюризму, меркантильними потребами або надлишками агресивності, вони долають поріг, який розділяє морально – правову та кримінальні сфери та тягнуться від дозволеного до забороненого, переходять від законослухняної поведінки до протиправної... Злочини визначають девіантні лінії вірогідного розвитку цивілізації [2, с. 236–237]. У даному випадку, злочинами ми будемо вважати корисливі злочини, які включають корупцію.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Аналіз науково теоретичної спадщини М. Вебера дозволяє зробити висновки, що його теорія значно розширила предмет наукового пошуку, надала перспективний

розвиток багатьом напрямкам сучасної політології, в тому числі і в дослідженні проблемного поля політичної корупції.

М. Вебер вперше заговорив про такі форми політичної корупції як: парламентські зловживання, торгівля впливом, незаконне фінансування політичних партій, політична рента, він першим вказав на різницю між побутовою корупцією та політичною.

Вплив науково-теоретичного спадку М. Вебера відчувається в подальших наукових розробках: дослідження місця корупції в соціальній системі, аналізу взаємовідносин рівня корупції та специфіки соціально-політичної структури суспільства (теорія соціальної аномії Р. Мертона, концепція модернізації С. Хантінгтона), опису стану корупції при конкретно-історичних формах політичного устрою та аналізу становлення клептократії як політичного режиму (Л.В. Гевелінг).

Використання наукового доробку М. Вебера дозволяє відкрити нові грані політологічного знання у дослідженні корупції вищої бюрократії. Концептуальна схема М. Вебера важлива для подальшої розробки проблеми клептократії, так як вона представляє таку форму організації влади, яка базується на корупції та використовує свої владні повноваження для збагачення, для укріплення своїх повноважень в політичній структурі влади. Клептократія призводить до руйнування політичної системи, активізує тенденції формування тіньового ринку. Кардинальне значення для швидкого становлення клептократії має монопольне право вищої бюрократії на розробку, прийняття та контроль за виконанням рішень, які матеріалізують стратегію та тактику втручання держави у економічне життя [17, с. 23]. Тому важливе застосування теорії М. Вебера до подальшого дослідження каналів отримання клептократією максимальної політичної ренти та механізмів легалізації свого політичного панування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бачинин В.А. Три курса лекцій студентам — юристам / В.А.Бачинин. —Х.: Консум. 2003. — 576 с.

2. Бачинин В.А. Основы социологии права и преступности / В.А. Бачинин.— Спб. : Изд-во С.-Петербург.ун-та, 2001. — 308 с.
3. Борзунова Е.А. Социологические концепции легитимности власти Т. Парсонса и М. Вебера: сравнительный анализ / Е.А. Борзунова // Социс. — 1997. — № 9. — С. 98—101.
4. Братановский С.Н. Противодействие коррупции в системе исполнительной власти в Российской Федерации: административно – правовые аспекты / С.Н. Братановский, Л.А. Зеленев. — М. : Директ-Медиа. 2012. — 433 с.
5. Быстрова А.С. Феномен коррупции: некоторые исследовательские подходы / А.С. Быстрова, М.В. Сильвестрос // Журнал социологии и социальной антропологии. — 2000. — Т. 3. — № 1. — С. 83—101.
6. Вебер М. Политика как призвание и как профессия [Электронный ресурс] / М. Вебер. — Режим доступа : [http: www.123/Downloads/Politika%20kak%20kazh%20i%20professia.fb2](http://www.123/Downloads/Politika%20kak%20kazh%20i%20professia.fb2).
7. Длугопольский А.В. Современные взгляды на коррупцию и минимизацию ее негативного влияния на экономику Украины / А.В. Длугопольский, Ю.П. Иващук // Современные взгляды на коррупцию и минимизацию ее негативного влияния на экономику Украины. — 2012. — № 9. — С. 13—24.
8. Лазарев Е.А. Политическая коррупция: объясняя природу постсоветских трансформаций / Е.А. Лазарев // Полис. — № 2. — С. 106—111.
9. Римский В.Л. Бюрократия, клиентелизм и коррупция в России / В.Л. Римский // Полития. — 2007. — № 1 (44). — С. 65—84.
10. Римский В.Л. Бюрократия, клиентелизм и коррупция в России / В.Л. Римский // ОНС. — 2004. — № 6. — С. 68—79.
11. Рущенко І.П. Соціологія злочинності / І.П. Рущенко. — Х. : Вид-во НУВС. 2001. — 370 с.
12. Сорочайкин А.Н. Генезис экономической рациональности в теории М. Вебера / А.Н. Сорочайкин // Экономические науки. — 2012. — № 9 (94). — С. 54—57.
13. Сорочайкин А.Н. Генезис рациональности «Номоеconomicus» / А.Н. Сорочайкин // Экономические науки. — 2012. — № 10 (95). — С. 55—58.
14. Суименко Е.И. Номоеconomicus современной Украины. Поведенческий аспект / Е.И. Суименко, Г.О. Ефременко. — К. : ІС, 2004. — 294 с.
15. Шедий М.В. Типология коррупции и основные модели коррупционных стратегий поведения / М.В. Шедий // Научные ведомости Белгородского государственного университета. Серия: Философия. Социология. Право. — 2011. — Т. 16. — № 8 (103). — 2011. — С. 15—26.